

УДК 339. 9:330.1

Економіка в умовах сучасних трансформацій

Гончарук Я.А., д-р екон. наук
завідувач кафедри обліку і аудиту Львівського державного
університету внутрішніх справ

Флейчук М.І., канд. екон. наук
доцент кафедри міжнародних економічних відносин Львівської
комерційної академії

ВПЛИВ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ТА КОРУПЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ

Розглядаються проблеми щодо впливу тіньового сектора та корупції на економіку країни, взаємодія між цими негативними явищами та окреслюються концептуальні напрями детінізації економіки України.

Рациональність стратегії та політики держави у всіх сферах економічного життя, на всіх рівнях ієрархії управління не може бути забезпечена без урахування впливу глобалізації міжнародних економічних відносин, проявами якої є зростання обсягів світового товарообороту, руху фінансових, інформаційних та трудових ресурсів, посилення взаємозалежності національних економік з домінуванням провідних країн світу, що істотно впливає на процес трансформування економік нових незалежних держав. Серед негативних наслідків глобалізації необхідно виокремити зростаючу частку "тіньового" сектора цих держав (у тому числі й України) у процесі утвердження ринкових відносин. У сучасних умовах об'єктивними чинниками "тінізації" економіки є погіршення умов господарської діяльності, неготовність держави належним чином реалізовувати на перехідному етапі соціальні функції, недостатньо злагоджена система управління міжнародними економічними відносинами, корумпованість системи управління в окремих її ланках. Перелічені чинники зумовлюють висхідну тенденцію динаміки обсягів "тіньового" сектора економіки. Досвід розвинених країн у боротьбі з "тінізацією" економіки та максимально можливе обмеження її обсягів зумовлює необхідність аналізу цього явища та розробки системи заходів запобігання йому з урахуванням специфіки сучасного етапу формування ринкової економіки в Україні.

Незважаючи на значну кількість робіт, де досліджується проблематика іллегалізації економічних систем, у науковій літературі ще недостатньо комплексних досліджень теоретико-методичних аспектів цього явища у розрізі галузей економіки. Крім того, відсутні узагальнення методологічної бази економічної теорії корупції та її взаємозв'язку з тіньовою економікою. Досить мало опрацьовані у теоретичному і методичному плані конкретні напрями зменшення обсягів тіньового товарообороту, особливо з урахуванням специфіки країн із перехідною економікою.

Загалом існує чимала кількість ґрунтовних теоретичних досліджень тіньового сектора економіки як у зарубіжній, так і вітчизняній економічній і періодичній літературі, де використовуються різноманітні визначення легальної і нелегальної економіки, корупції, розглядаються основні чинники тінізації економічної діяльності, особливості тінізації економіки України, визначаються основні напрями подолання цих негативних явищ у сучасних умовах. Досить часто проблеми тіньової економіки і корупції стають предметом розгляду в засобах масової інформації. В Україні проблеми тінізації економіки і корупції досліджували такі вчені, як З.Варналій, О.Власюк, В.Бородюк, В.Базилевич, Я.Жаліло, С.Коваленко, А.Мокій, В.Попович, О.Турчинов та інші. Зарубіжними вченими теж напрацьовані відповідні методи дослідження тінізації економічних процесів та фінансові механізми іллегалізації світової економіки, зокрема, у працях Дж.Гроссмана, Гж.Колодка, Ю.Латова, Дж.Патенгіла, Е.Фейга, Дж.Бхагваті, М.Беднарського, Д.Кассела, Г.Коллінза, Р.Бромлі та ін.

Метою дослідження цієї статті було виявити вплив тіньового сектора та рівня корупції на економічні системи різних типів у контексті підвищення рівня економічної безпеки.

Перші оцінки обсягу тіньової економіки України були опубліковані у 1997 р. [1], що дало поштовх урядовим структурам до запровадження заходів, спрямованих на зниження обсягів тіньового сектора економіки. Серед прийнятих заходів, зокрема містилися: зниження податкового навантаження; спрощення системи оподаткування малих та середніх підприємств; відмова від бартерних розрахунків; зниження податкових ставок на доходи громадян; зменшення відрахувань на соціальне страхування тощо.

Проте ці заходи не принесли очікуваних результатів. У 2000 р. рівень тіньової економіки відносно ВВП оцінювався у 47,0–52,2% (залежно від методу оцінки), а у 2006–2007 рр. становив близько 31–57,3% (рис. 1) [2–4]. Варто зазначити, що структура іллегальної економіки досить складна і деякі з її показників та чинників можна виявити з відповідною достовірністю, а окремі не мають кількісного виміру і тому важко піддаються оцінці. Внаслідок цього, при оцінці обсягів тіньового сектора економіки країни відзначаються істотні розбіжності і його величина варіює від 40 до 70%. У цьому контексті слід зазначити важливість правильного вибору та уніфікації методики розрахунку рівня та обсягів тіньової економіки.

Як бачимо з рис. 1, рівень тіньової економіки відповідно до результатів розрахунку Міністерства економіки¹ [2, с. 5; 3, с. 2] значно нижчий від показників, отриманих за методом DYNAMIC (dynamic multiple-indicators multiple-causes) [4], що широко використовується західними дослідниками для міжнародних порівнянь динаміки тіньового сектора економіки у різних країнах, і передбачає врахування великої кількості індикаторів і чинників іллегалізації економіки, у тому числі різноманітні монетарні методи. Саме тому доціль-

¹ Розрахунок інтегрального коефіцієнта тіньової економіки здійснювався на основі даних III кв. 2007 р. за фінансовим і монетарним методами, на основі даних II кв. 2007 р. – за методом "витрати населення – роздрібна торгівля". За електричним методом – на основі даних за 2006 р. Даний розрахунок здійснювався за результатами апробації Методики розрахунку обсягів тіньової економіки (затвердженої наказом Мінекономіки від 27.06.2006 № 222) [3, с. 2].

На сучасному етапі Наказом Міністерства економіки України затверджено оновлені "Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки 18.02.2009 № 123 [5], проте ще не подано розрахунків відповідно до оновленої методики.

ним, на нашу думку, є розгляд можливості включення методу DYMIMIC в офіційну методикку розрахунку тіньового сектора в Україні поряд з іншими використовуваними Міністерством економіки методами.

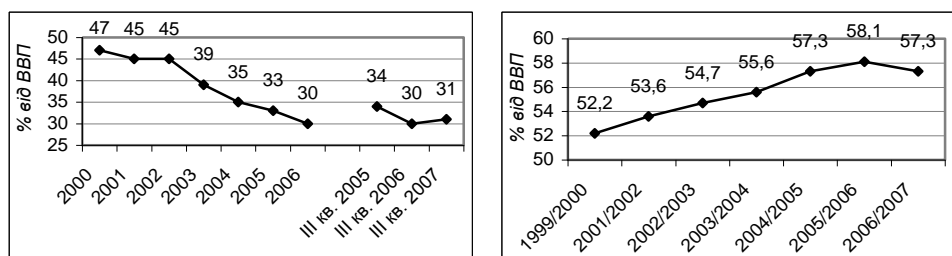

Рис. 1. Рівень тіньової економіки в Україні у період 2000–2007 рр., розрахований різними методами

Джерело: за даними [1, с. 5; 2, с. 2; 4, с. 6].

За оцінками представників Transparency International, обсяги тіньової економіки у високорозвинених країнах оцінюються на рівні 17% відносно до ВВП, у країнах із перехідною економікою – понад 20% і в країнах, що розвиваються – понад 40%. У тіньовому секторі у межах світової економіки, за даними Світового банку, щорічно обертається 8–10 трлн дол. США [6]. Як показують наші дослідження з використанням панельної крос-секційної регресії (тобто яка враховує динаміку показників у розрізі країн), у період з 1999 по 2007 рр. до чинників, які сприяють зростанню тіньового сектора у країнах Центральної та Східної Європи, у тому числі пострадянських країнах, відносяться (табл. 1): частка прямих податків та відрахувань на соціальне страхування у відношенні до ВВП (коефіцієнт регресії $0,387^{**}$)²; рівень безробіття ($0,345^{**}$); частка непрямих податків і митних платежів у відсотках до ВВП ($0,294^*$); надмірне державне регулювання (розраховане на основі "індексу економічної свободи") ($0,202^*$).

При цьому збільшення обсягу ВВП на одну особу у доларах США є передумовою зменшення рівня тіньового сектора ($-0,194^{**}$), значення коефіцієнта для "фіктивної змінної" (тобто змінна, що передбачає певні суб'єктивні чинники або невраховані у дослідженні показники) становить $0,214^*$. У межах цього дослідження були також оцінені індикатори тіньового сектора, тобто показники, що свідчать про зростання чи зменшення діяльності поза межами легальної економіки. Таким чином, рівень зайнятості як частка до загальної кількості працездатного населення у віці від 18 до 64 років (коефіцієнт регресії $-0,612^{**}$) та річна зміна ВВП ($-1,00$) можуть вважатися індикаторами зниження тіньового сектора, а зміна обсягу готівки в обігу на одну особу ($0,406^{**}$) – навпаки.

Для порівняння (табл. 2), для розвинених країн найістотнішими факторами зниження тіньового сектора є комплексні показники "податкової моралі" (WUS і EUS) – коефіцієнт регресії становить $-0,582^{**}$; якість державних інститутів (відповідно до різних рейтингових оцінок) ($-0,307^{**}$); та менш важливим, зважаючи на істотно нижчий коефіцієнт регресії, що становить $-0,106^{**}$ – є ВВП на одну особу. При цьому такі показники, як частка відрахування

² Т-статистика (критерій Ст'юдента) подається зі значками "(*)" – рівень значущості 90%; "**" – 95%; "***" – 99%.

Таблиця 1

**Визначення взаємозв'язку рівня тіньового сектора
(визначеного на основі DYMIMIC методу)
між його факторами, чинниками та індикаторами у країнах ЦСЄ
та пострадянських країнах у період 1999–2007 рр.**

Незалежна змінна	Коефіцієнт регресії
"Вільний" член рівняння	C1 = 0,130* (1,01)
Частка прямих податків та відрахувань на соціальне страхування, відносно до ВВП	C2 = 0,387** (3,03)
Частка непрямих податків і митних платежів, % до ВВП	C3 = 0,294* (2,62)
Надмірне державне регулювання (розраховане на основі "індексу економічної свободи")	C4 = 0,202* (2,56)
Рівень безробіття	C5 = 0,345** (3,21)
Обсяг ВВП на одну особу, дол. США	C6 = -0,194** (-2,88)
Фіктивна змінна	C7 = 0,214 (*) (1,80)
Індикативні змінні	
Рівень зайнятості, % загальної кількості працездатного населення від 18 до 64 років	C8 = -0,612** (-3,57)
Річна зміна ВВП	C9 = -1,00 (залишок)
Зміна обсягу готівки в обігу на одну особу	C10 = 0,406** (3,20)
Показники статистичної значимості	R = 0,843; R ² = 0,781; DW = 1,697; AGFI = 0,682

Джерело: за даними [6; 7].

Таблиця 2

**Визначення взаємозв'язку рівня тіньового сектора
(визначеного на основі DYMIMIC методу) між його факторами,
чинниками та індикаторами у країнах ОЕСР 1999–2007 рр.**

Незалежна змінна	Коефіцієнти регресії
Частка прямих податків та відрахувань, % до ВВП	0,384** (3,06)
Частка непрямих податків і митних платежів, % до ВВП	0,196* (1,84)
Частка відрахувань у фонди соціального страхування, % до ВВП	0,506** (3,86)
Надмірне державне регулювання (розраховане на основі "індексу економічної свободи")	0,213* (1,96)
Якість державних інституцій (інтегральний показник)	-0,307** (-2,61)
Комплексний показник податкової моралі (WUS I EUS)	-0,582** (-3,66)
Рівень безробіття, %	0,324** (2,61)
ВВП на одну особу, дол. США	-0,106** (-3,04)

Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи

Незалежна змінна	Коефіцієнти регресії
Фіктивна змінна	-0,165* (-1,66)
Індикативні показники	
Рівень зайнятості, % від загальної чисельності працездатного населення від 18 до 64 років	-0,626** (-2,72)
Середня тривалість робочого тижня, год	-1,00
Річна зміна ВВП	-0,274** (-3,03)
Зміна обсягу готівки в обігу на одну особу	0,312** (3,74)
Показники статистичної значимості	R = 0,812; R ² = 0,725; DW = 1,732; AGFI = 0,763

Джерело: за даними [6; 7].

до фондів соціального страхування у відсотках до ВВП (0,506**); частка прямих податків у ВВП (0,384**); надмірне державне регулювання (0,213(*)) та частка непрямих податків у відсотках до ВВП (1,196(*)) прямопропорційно впливають на рівень тіньової економіки розвинених країн, проте характеризуються нижчим рівнем впливу та ступенем важливості.

Таким чином, є підстави відхилити загальноприйнятту гіпотезу про те, що винятково надмірне податкове навантаження – це передумова збільшення обсягів тіньової економіки в усіх типах економічних систем, зокрема у розвинених країнах. Швидше можна стверджувати, що морально-етичні стандарти суспільства визначають його відношення до соціально-економічного розвитку держави.

Щодо України, то тіньова економіка значною мірою поширена практично в усіх сферах економічної діяльності: паливно-енергетичному, будівельно-монтажному, агропромислового комплексу, фінансовому секторі, сфері інтелектуальної діяльності, в торгівлі та в інших галузях і сферах.

На основі чинної статистичної бази нами проведено аналіз діяльності підприємств і організацій внутрішньої торгівлі на предмет виявлення тіньових обсягів товарообороту, зважаючи на те, що у сучасній економічній системі України та у соціальній сфері торгівля посідає вагомe місце, забезпечуючи реалізацію споживчої вартості сукупного продукту, створюючи умови для реалізації законів вартості, попиту та пропозиції. Як сфера обігу товарів і послуг торгівля зосереджує значний ресурсний потенціал та формує вагомy частку ВВП країни, поступаючись лише промисловості (при сумарному прирості ВВП України за січень–листопад 2008 р. на 3,6 відсоткового пункту, на 2,3 відсоткового пункту це зростання відбувалося за рахунок торговельної сфери) [8].

За останні роки в Україні сформувалася якісно нова система торгівлі – ринкова за своєю суттю і функцією та хаотична за характером. Особливий інтерес привертає роздрібна торгівля, яка у даний час повністю демонополізована і функціонує у конкурентному середовищі. Починаючи з 2000 р., після тривалого спаду спостерігається зростання товарообороту, врівноваження групи продовольчих і непродовольчих товарів, що відповідає структурі обороту розвинених країн. Разом з тим розвиток роздрібно́ї торгівлі проходить суперечливо і проблематично. У сфері внутрішньої торгівлі відчутним є дисбаланс між платоспроможним попитом і товарною пропозицією. Становище ускладнюється і тим, що незначне підвищення реальних доходів населення пов'язане із проведенням експансійної фіскальної політики, що супроводжується постійним зростанням рівня інфляції. Інший складник дисбалансу на

споживчому ринку – це товарна пропозиція. Низький рівень виробництва споживчих товарів, особливо промислової групи, призводить до експансії імпорту. Вже тепер частка імпорту у загальних обсягах реалізації непродтоварів становить 45% обороту внутрішньої торгівлі, а таких груп товарів, як взуття, електротовари, радіотовари, фототовари, трикотажні вироби, годинники – 90% [9]. Відчутна різниця розвитку торгівлі у сільській місцевості, де через об'єктивні і суб'єктивні чинники споживча кооперація, що була основною торговельною системою на селі, відчутно втратила свої позиції. Наголошено, що основним суперечливим явищем у розвитку внутрішньої торгівлі є тінізація її обороту. В умовах стабільної частки тіньового сектора, що становить у нашій країні 50–60%, як було показано вище, нелегалізована торгівля зберігає свої масштаби, де значна частка товарних і грошових потоків обертається у "тіні", тобто – нелегалізована.

Стратегічні пріоритети і перспективні напрями розвитку внутрішньої торгівлі знайшли своє відображення у низці наукових розробок і праць [10; 11]. Разом з тим проблема детінізації обороту мережі торговельних підприємств вивчена недостатньо і досі їй не приділяється належної уваги. В окремих публікаціях лише відзначається масштабність сектора нелегалізованої торгівлі, величину якого оцінюють від третини до двох третіх обороту офіційно зареєстрованих суб'єктів роздрібною торгівлі [10].

З позицій системного підходу структурно система торгівлі складається з багатьох підсистем, кожна з яких включає різноманітність її елементів. Окремі дослідники сфери торгівлі у структурному відношенні роздрібною торгівлі виділяють низку її секторів і сегментів [10]. Виділимо три основні сектори: організована, неорганізована та нелегалізована роздрібна торгівля (рис. 2). Організований сектор містить мережу юридичних осіб (підприємств), які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі (тобто офіційний сегмент) і формальний сегмент, який охоплює обсяги продажу товарів на ринках і фізичними особами-підприємцями. В офіційному сегменті станом на 01.01.2007 р. функціонувало 73,6 тис. торговельних підприємств (магазинів, кіосків, яток) і 26,8 тис. об'єктів ресторанного господарства.

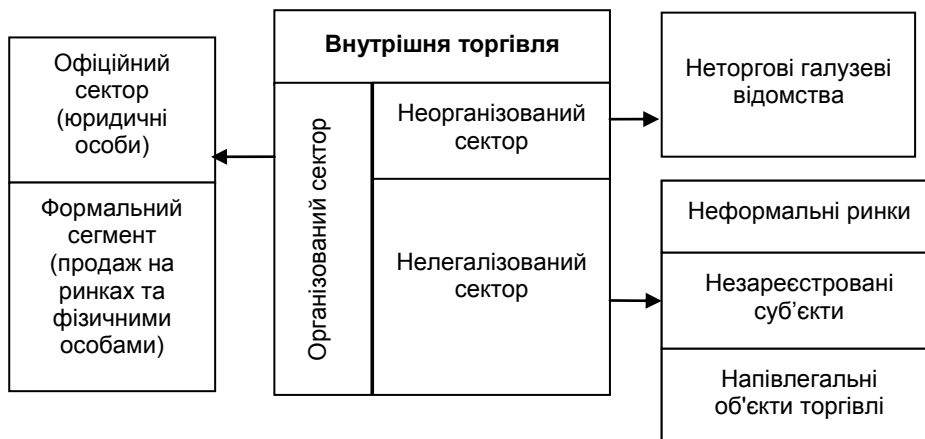

Рис. 2. Структура внутрішньої торгівлі

Джерело: систематизовано авторами.

Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи

У формальному сегменті організованого сектора торгівлі за даними періодичних статистичних обстежень знаходилося понад 800,0 тис. об'єктів роздрібною торгівлі.

Неорганізований сектор охоплює мережу торговельних об'єктів підприємств різних галузей діяльності, зокрема, будівництво, транспорт та інші, де торгівля розвивається як допоміжний вид діяльності. На цей сектор припадає не менше 30% загальної кількості об'єктів торгівлі і орієнтовно стільки ж товарообороту. Найменш дослідженим і найбільш прихованим у функціональній структурі є нелегалізований сектор торгівлі, до якого відносяться неформальні ринки, незареєстровані суб'єкти і напівлегальні об'єкти торгівлі. Відповідно до основних положень системи національних рахунків поняття "тіньова економіка" тлумачиться як незаконне виробництво та приховане виробництво, складниками якого є легальні види діяльності, але приховані з різних причин від державних органів контролю.

У нашому дослідженні стосовно тіньового сектора торгівлі це поняття буде тлумачитися як: реалізація товарів і послуг на неформальних ринках, незареєстрованими суб'єктами і напівлегальних об'єктів торгівлі, тобто нелегалізований сектор торгівлі), а також приховані обсяги обороту товарів і послуг в організованому і неорганізованому секторах торгівлі.

Для дослідження обсягів тіньового товарообороту нами використаний метод "витрати населення – роздрібно торгівля". Одночасно зазначимо, що при використанні цього методу доцільно враховувати обсяги витрат населення на послуги і товарообороту з врахуванням обсягу наданих послуг (табл. 3).

Таблиця 3

Розрахунок обсягів "тіньового" товарообороту у внутрішній торгівлі

Показник	2000	2002	2005	2006	2007
Відношення "тіньового" товарообороту і послуг до загального обороту роздрібною торгівлі і послуг, %	83,2	82,4	32,9	25,0	40,9
Обсяг "тіньового" товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями, млрд грн	15,6	25,2	26,4	27,0	57,5
Обсяг тіньового товарообороту підприємств роздрібною торгівлі, млрд грн	23,9	34,2	31,1	32,6	72,9
Обсяг тіньових послуг із урахуванням загальних витрат населення, млрд грн	13,1	11,7	9,0	8,5	17,7
Відношення тіньового товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями до загального товарообороту, %	83,4	86,5	33,0	25,0	41,9
Відношення тіньового товарообороту до загального обсягу товарообороту роздрібних підприємств, %	82,9	86,1	32,9	25,1	40,8
Обсяг "тіньового" товарообороту і послуг з врахуванням загальних витрат населення (метод I), %	52,6	71,1	66,5	68,1	148,0
Обсяг тіньового товарообороту і послуг (розрахований відповідно до Наказу Мінекономіки від 18.02.2009 № 123) (метод II), млрд грн	14,7	28,77	7,9	4,1	н/д
Різниця між методами I і II, млрд грн	37,9	42,33	58,6	64	н/д

Джерело: за даними [5; 8].

Причому зазначимо, що у табл. 3 наведені результати розрахунків з використанням двох методів (відповідно до [5] з використанням витрат домогосподарств та з урахуванням загальних витрат населення [8]). Як видно, результати розрахунків істотно відрізняються між собою (у 2000 р. – на 37,9 млрд грн, у 2002 – на 42,3 млрд грн, у 2005 – на 58,6 млрд грн і у 2006 – на 64,0 млрд грн). Це, на нашу думку, пов'язане у тому числі і з тим, що при розрахунку витрат домогосподарств до уваги беруть результати опитувань лише близько 50% домогосподарств, а також, що важливо, не розглядають витрати так званого "інституційного населення" (військовослужбовців строкової служби, осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, які постійно проживають у будинках-інтернатах, будинках для людей поважного віку, безпритульних тощо). При цьому згадані прошки населення здійснюють істотний вплив на обсяг товарообороту. Таким чином, ми вважаємо за доцільне використання методики, що враховує загальні витрати населення, а не витрати домогосподарств.

Відповідно до наведених даних найбільший обсяг тіньового товарообороту і послуг був зафіксований у 2000–2002 рр. (82–83%) до загального товарообороту і послуг, у 2006–2007 рр. цей показник виявив тенденцію до зниження від 25 до 40,9%, відповідно. Абсолютне значення тіньового товарообороту різко зросло з 52,6 млрд грн у 2000 р. до 148,0 млрд грн у 2007 р.

Обсяг тіньового товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями у 2006–2007 рр. становив 27,0–57,5 млрд грн, що є, відповідно 25–41,9% до обсягів загального товарообороту цієї категорії продавців. На підприємствах роздрібною торгівлі (юридичних осіб) тіньовий товарооборот у 2006 р. становив 32,6 млрд грн, а в 2007 р. – 72,9 млрд грн. Величина тіньових послуг протягом 2000–2007 рр. перебувала в межах від 13,1 до 17,7 млрд грн. Як бачимо, обсяги тіньового товарообороту в 2007 р. різко зросли, що серед іншого пов'язується і з політичною нестабільністю в Україні. На наш погляд, тіньовий товарооборот виник унаслідок прихованого надання послуг як легальними підприємствами, так і за рахунок незареєстрованих підприємств і фізичних осіб. Тіньовий товарооборот підприємств роздрібною торгівлі і товарооборот на ринках та фізичними особами-підприємцями обумовлений за рахунок торгівлі контрабандними товарами та приховуванням реального товарообороту юридичними та фізичними особами.

Особливої уваги і додаткових досліджень вимагає неорганізований сектор торгівлі, який охоплює мережу підприємств різних галузей діяльності, а також сфера оптової торгівлі. З 1995 р. замість "човникової" торгівлі в Україну у значних обсягах почали завозити контрабандні товари. Контрабанда стала загальнонаціональною проблемою, вона загрожує національній безпеці і вимагає прийняття невідкладних заходів.

Загрозливих розмірів набула контрабанда таких груп товарів, як взуття, електротовари, трикотажні вироби, радіотоварів, годинників тощо, виробництво яких у недостатньому обсязі налагоджене на внутрішньому ринку. За даними фахівців Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України, протягом 2007 р. лише на західних кордонах у контрабандистів вилучили товарів на суму 70,7 млн грн [11], тобто близько 4,8% від загального товарообороту. Згідно з офіційними джерелами у лютому 2008 р., порівняно з аналогічним періодом попереднього року, вдвічі збільшені надходження до державного бюджету від роботи митниці за рахунок мінімізації

контрабандних потоків і тіньових схем. Таким чином, додатково в лютому отримано 3 млрд 762 млн грн [12].

Доказом високого рівня тінізації товарообороту в Україні є також результати оцінки відповідно до балансового методу у розрізі стратегічно важливих груп товарів (табл. 4).

Таблиця 4

**Рівень тінізації в Україні у розрізі окремих груп товарів
відповідно до балансового методу, %**

Роки \ Група товарів	Автомобіль	Взуття	Побутова техніка	Будівельні матеріали	Дорогоцінне каміння
2003	53,4	30,7	52,9	40,2	30,4
2004	48,6	32,0	54,0	42,4	33,8
2005	46,3	32,4	50,2	45,7	38,4
2006	52,2	36	53,7	47,2	38,9
2007	54,6	37,8	58,1	47,2	41,3

Джерело: за даними [7; 8]

Згаданий метод полягає у співставленні обсягів виготовлення (з врахуванням імпорту і за мінусом експорту) та споживання окремих груп товарів. Як бачимо, рівень тінізації за досліджуваними групами товарів залишається критично високим, що вимагає розробки та реалізації ефективних рішень щодо зменшення цього показника (незначне зменшення у 2005 р. у групі товарів "автомобілі" та "побутова техніка", очевидно, пов'язане із реалізацією у цей період Державної програми КМУ "Контрабанді – стоп" [13]).

Проте зрозуміло, що реалізація масштабних контрабандних і тіньових схем не можлива без часткової підтримки представниками державної влади, іншими словами – наявності корупційних механізмів. Зазначимо, що корупція на даному етапі присутня практично в усіх сферах українського суспільства, що стає передумовою деструктивних процесів в економіці та предметом гострої критики світовою спільнотою. Корупція є одночасно і передумовою, і наслідком тіньової економіки, здійснюючи обслуговуючу, правозахисну і супровідну функцію відносно тіньового сектора.

Проте для виявлення первинного чинника (тобто залежної та незалежної змінних) у взаємозв'язку корупція/тіньова економіка доцільно навести результати досліджень 120-ти країн у період 1995–2006 рр. з використанням панельної крос-секшин регресії з фіксованими ефектами та прийнятними показниками статистичної значимості (табл. 5).

Таким чином, можна припустити, що власне зростання рівня корупції визначає збільшення обсягів та зростання рівня тіньової економіки, а не навпаки. Причому зазначимо, що ця залежність є сильнішою для країн з нижчим рівнем доходів на одну особу (коефіцієнт регресії 1,36**) порівняно з високодохідними державами (0,69**). Такий висновок частково збігається з результатами досліджень Д.Дрегера та Ф.Шнайдера у дослідженнях яких можна знайти висновок про те, що у країнах з низькими доходами корупція збільшує показник тіньового сектора, але на відміну від наших результатів, вони вважають, що залежність для розвинутих країн є оберненопропорцій-

ною, тобто корупція знижує рівень тіньової економіки у межах економік цих країн [24]. Останнє твердження потребує детальніших обстежень.

Таблиця 5

Взаємозв'язок між тіньовою економікою та корупцією з використанням методу панельної крос-секшин регресії з фіксованими ефектами

Залежна змінна Незалежна змінна	Тіньова економіка			Корупція		
	Корупція			Тіньова економіка		
	Усі країни	Країни з низькими доходами	Країни з високими доходами	Усі країни	Країни з низькими доходами	Країни з високими доходами
Панельна регресія з фіксованими ефектами	1,34 (2,63**)	1,36 (1,42*)	0,69 (1,98**)	0,09 (2,88**)	0,10 (2,77**)	0,09 (0,76*)

Джерело: за даними [6; 7].

Однак, більшість дослідників неофіційної економіки та корупції схильні вважати, що зростання рівня корупції зменшує доходи у суспільстві, навіть швидше перерозподіляє їх на користь невеликої частки суспільства і гальмує соціально-економічний розвиток. Підтвердженням останньої тези є виявлення впливу індексу сприйняття корупції (нагадаємо, що у найменш корумпованих країнах він становить 9,0–10,0, і навпаки, у країнах з високим рівнем корупції – менше 3,0). При викориненні корупції у країні зростає ВВП на одну особу (рис. 3).

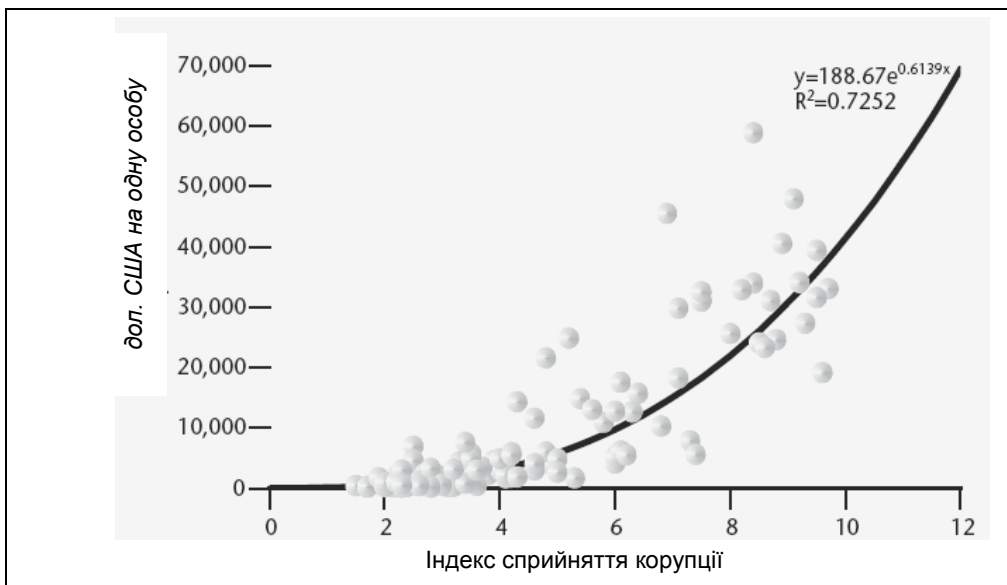

Рис. 3. Взаємозв'язок між індексом сприйняття корупції та показником ВВП на одну особу у розрізі 134-х країн світу станом на 2007 р.

Джерело: за даними [18, с. 22].

Тобто, можна стверджувати, що корупція є потужним фактором, що стримує економічне зростання і генерує неефективне використання ресурсів, а також їх концентрацію лише в обмеженій кількості суб'єктів господарювання та окремих фізичних осіб. На міжнародному рівні наша країна має репутацію

Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи

надмірно корумпованої держави. Відповідно до даних, наведених у "Барометрі світової корупції" за 2007 р. і складених Transparency International, найбільш корумпованими інституціями вважаються політичні партії і парламенти. Цей висновок має пряме відношення і до нашої країни. Надмірна політизація практично всіх урядових структур, політичні домовленості у сфері законодавства, "корупційний лобізм", при якому державні службовці виконують посередницькі функції у відносинах з органами влади і бізнес-середовищем, недостатність інституційного забезпечення економіки, у тому числі недоліки податкової політики, недосконалість державної регуляторної політики, ігнорування чинного законодавства, бідність населення і прихована зайнятість – це одні з основних чинників тінізації економіки і корупції в нашій країні.

Загальна оцінка рівня корупції у пострадянських країнах і країнах Центральної і Східної Європи у 2007–2008 рр. наведена у табл. 6. Рівень корупції в Україні у 2007 р. знизився порівняно з попереднім роком і становив 2,7, проте у 2008 р. його величина відновила показник у 2,5. За цим показником Україна посіла 134 місце серед 180 обстежених країн світу (у 2007 р. – 118 місце) і знаходиться серед таких країн, як Пакистан та Нікарагуа.

Таблиця 6

Рівень корупції у країнах із перехідною економікою у 2007–2008 рр.

Країна	Місце країни серед країн світу		Показник сприйняття корупції		Довірчий інтервал	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Пострадянські країни						
Естонія	28	27	6,5	6,6	6,0–7,0	6,2–6,98
Латвія	51	52	4,8	5,0	4,9–5,1	4,8–5,26
Литва	51	58	4,8	4,6	4,4–5,3	4,1–5,28
Грузія	79	67	3,4	3,9	2,9–4,3	3,2–4,67
Вірменія	99	109	3,0	2,9	2,6–3,3	2,6–3,7
Молдова	111	109	2,8	2,9	2,5–3,3	2,4–3,77
Україна	118	134	2,7	2,5	2,4–3,0	2,2–2,88
Росія	143	147	2,3	2,1	2,1–2,6	1,9–2,58
Казахстан	150	145	2,1	2,2	1,7–2,5	1,8–2,71
Білорусь	150	151	2,1	2,0	1,7–2,6	1,6–2,55
Таджикистан	150	151	2,1	2,0	1,9–2,3	1,7–2,38
Азербайджан	150	158	2,1	1,9	1,9–2,3	1,7–2,18
Киргизстан	150	166	2,1	1,8	2,0–2,2	1,7–1,97
Туркменістан	162	166	2,0	1,8	1,8–2,3	1,5–2,25
Узбекистан	175	166	1,7	1,8	1,6–1,9	1,8–2,28
Країни ЦСЄ						
Словенія	27	26	6,6	6,7	6,1–6,9	6,5–7,08
Угорщина	39	47	5,3	5,1	4,9–5,5	4,8–5,48
Чехія	41	45	5,2	5,2	4,9–5,8	4,8–5,48
Словаччина	49	52	4,9	5,0	4,5–5,2	4,5–5,38
Польща	61	58	4,2	4,8	3,6–4,9	4,0–5,28
Болгарія	64	72	4,1	3,6	3,6–4,8	3,0–4,38
Хорватія	64	62	4,1	4,4	3,6–4,5	4,0–4,88
Румунія	69	70	3,7	3,8	3,4–4,1	3,4–4,28
Сербія	79	85	3,4	3,4	3,0–4,0	3,0–4,06
Боснія і Герцеговина	84	92	3,3	3,2	2,9–3,7	2,9–3,57
Чорногорія	84	85	3,3	3,4	2,4–4,0	2,5–4,05
Македонія	84	72	3,3	3,6	2,9–3,8	2,9–4,36
Албанія	105	85	2,9	3,4	2,6–3,1	3,3–3,95

Джерело: за даними [6].

Відповідно до даних табл. 7 у світі знаходиться близько 42-х країн (з обстежених 133-х) з високим рівнем корупції, з них 16 – Азійсько-Тихоокеанського регіону, 11 – Східної Європи і Центральної Азії, 9 – країни Африки і 6 – Близького Сходу і Північної Африки. До країн із найнижчим рівнем корупції (показник 9,0–10,0) відноситься: Данія, Швеція, Нова Зеландія (9,3), Сінгапур (9,2), Швейцарія, Фінляндія (9,0). Вивчення поширеності корупції у гілках і секторах влади (опитування, проведене Агентством США з міжнародного розвитку (USAID)) дає підстави стверджувати, що високий рівень корумпованості притаманний найбільше – Верховній Раді – 54,2% респондентів; Кабінету Міністрів – 44,9; обласній владі – 37,5; Президенту та Секретаріату Президента – 36,8; органам місцевого самоврядування – 32,4% [15].

Таблиця 7

Рівень сприйняття корупції у розрізі регіонів (2008 р.)

Регіон світу	Показник сприйняття корупції / кількість країн			
	1,0–2,9	3,0–5,9	6,0–8,9	9,0–10
Країни ЄС та Західної Європи	–	11	16	4
Країни Близького Сходу і Північної Африки	6	11	1	–
Країни Азійсько-Тихоокеанського регіону	16	11	3	2
Країни Африки	9	15	8	–
Країни Південно-Східної і Центральної Азії	11	9	–	–

Джерело: за даними [6].

Як заявив голова правління Transparency International Угетт Лабелль: "У цьому році "Барометр світової корупції" ясно показав, що людям досить часто доводиться віддавати з таким трудом зароблені ними гроші для оплати послуг, які б мали надаватися їм безкоштовно... Між тим, дивлячись на свої уряди та лідерів своїх країн, вони не бачать з їх боку достатньої активності" (пер. авт.) [16].

Загалом зазначимо, що до вкрай негативних наслідків корупції у всіх типах економічних систем відносяться: 1) спотворення цінової кон'юнктури, що має вплив на якість рішень, які приймаються інвесторами та суб'єктами господарювання; 2) непрозорий перерозподіл ресурсів і національного багатства на користь заможних громадян; 3) руйнування демократичних процесів; 4) підвищення рівня фінансових та комерційних ризиків, які визначають схильність суб'єктів фінансових ринків до інвестицій; 5) зниження моральних та етичних стандартів суспільства. Останній зазначений наслідок, на нашу думку, носить найбільш загрозливий характер з огляду на стратегічний розвиток суспільства будь-якої держави. З метою усунення цих деструктивних наслідків доцільно сформувати дієву систему виявлення, протидії, і, найголовніше, попередження цього негативного явища.

За роки незалежності України на різних рівнях влади було ухвалено численні постанови, рішення Президентів, Парламенту, Уряду, відомчих розпоряджень, спрямованих на обмеження глибокої тінізації економічної діяльності та корупції, створено близько 200 громадських неурядових організацій, метою діяльності яких, серед іншого, є боротьба з тінізацією економіки та корупцією. Водночас рівень тінізації економіки та рівень корупції у нашій країні, як наведено вище, залишається надто високим. Для вирішення цієї

проблеми і протидії цим негативним явищем недостатнє лише декларування боротьби з ним, а необхідне ухвалення дієвого законодавства, спрямованого на виконання міжнародних зобов'язань, що міститься у Конвенціях ООН, Ради Європи, групи ГРЕКО, Стамбульського плану дій та інших документів, до реалізації яких приєдналась Україна.

Указом Президента України (від 31.10.2008 р. № 1101/2008) введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про стан протидії корупції в Україні", де констатується, що стан виконання рішень Президента та відповідних актів Президента України щодо подолання корупції органами виконавчої влади залишається незадовільним. Ще на початку 2006 р. Президентом внесено до Верховної Ради України цілий пакет антикорупційних ініціатив, спрямованих на реалізацію Концепції подолання корупції. Програмою Коаліції демократичних сил "Український прорив: для людей, а не для політиків" також передбачено відповідні заходи протидії корупції, окреслено низку факторів, які визначають високий її рівень в Україні та основні аспекти протидії цьому явищу [17]. Низкою громадських організацій створений Антикорупційний фронт України, завданням якого є об'єднання зусиль неурядових організацій щодо подолання корупції в Україні. Таким чином, в усіх органах влади декларується політична воля та можливість зниження обсягів тіньового сектора економіки і корупції, відтак – необхідно лише зробити рішучі кроки для втілення задекларованих принципів у життя.

На нашу думку, першочергово необхідно активізувати реалізацію Концепції подолання корупції в Україні, схваленої Указом Президента України, прийняти ефективні нормативно-правові акти, передбачивши не тільки посилення каральних заходів, а й підвищення мотивації щодо діяльності суб'єктів господарювання в офіційному секторі економіки. Необхідно також активізувати наукові дослідження відповідними інституціями щодо вдосконалення методики розрахунку критеріїв тіньової економіки і корупції, визначення їх обсягів і масштабів в усіх сферах економічної діяльності країни, залучити потенціал громадських організацій і рухів, ЗМІ.

Корупція як соціальне явище притаманна будь-якій державі, тому у світі немає країни повністю вільної від корупції. Проте у більшості країн світу розроблені та апробовані ефективні заходи успішної протидії корупції, де вагоме місце у нормативно-правових актах займають принципи попередження правопорушень, що стосуються відповідних сфер діяльності. Тому доцільно більш предметно вивчити міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції.

Висновки. Зазначимо основні аспекти, що необхідно враховувати при розробці стратегії детінізації економіки: 1) "амністія" лише тих капіталів, що спрямовуються в інноваційну сферу та деякі інші суспільно значущі пріоритетні сектори; 2) запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності; 3) зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на відтворення людського капіталу; 4) реальне і радикальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності; 5) застосування наявних методичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та лікві-

дація виявлених схем іллегалізації капіталу [18]; 6) обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (у першу чергу це стосується об'єктів нерухомості, транспортних засобів та предметів розкошу); 7) з метою зменшення тіньової складової товарообороту розробити "Загальнодержавну програму легалізації оптової та роздрібною торгівлі" як бюджетоформуючої галузі економіки країни; 8) залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства тощо.

З метою створення дієвої системи запобігання корупції і тіньовій економіці, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків пропонується:

у законодавчій сфері:

- розробити та подати на розгляд Верховної Ради загальнонаціональну програму протидії корупції;
- сприяти ухваленню "антикорупційного пакета" Законів України, внесеного до Верховної Ради України Президентом України та Закону України "Про державний фінансовий контроль за декларуванням доходів та їх витрачанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, членами їх сімей та близькими родичами" з метою викорінення проявів корупції в діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб;
- забезпечити реалізацію рекомендацій групи країн по боротьбі з корупцією Ради Європи (СКЕСО), ратифікацію міжнародних антикорупційних актів і приведення відповідно до них законодавства з питань протидії корупції;

у фінансово-бюджетній сфері:

- розробити та подати на розгляд Верховної Ради Державну програму широкого запровадження системи масових електронних платежів, завершити перехід на безготівкову форму виплати заробітної плати всіма організаціями та підприємствами незалежно від форм власності;
- запровадити уніфіковані стандарти податкової, фінансової, статистичної та бухгалтерської звітності підприємств та організацій всіх форм власності.
- оприлюднювати інформацію про використання коштів державного та місцевих бюджетів;

у сфері кадрової політики правоохоронних органів:

- удосконалити систему добору та професійної підготовки кадрів правоохоронних органів з питань боротьби з корупцією;
- підвищувати рівень соціального захисту матеріального і житлового забезпечення працівників правоохоронних органів і суддів із метою мінімізації корупційних проявів;

у науково-освітній сфері:

- активізувати наукові дослідження відповідними науково-дослідними інститутами щодо вдосконалення загальноновизнаних критеріїв оцінки тіньової економіки і корупції, визначення їх обсягів і масштабів у всіх сферах економічної діяльності країни;
- ініціювати програми правової освіти з питань подолання корупції в навчальних закладах України;

в інформаційній сфері та у сфері громадянського суспільства:

- запровадити активний моніторинг добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку та запобігання проявам монопольної поведінки як українських товаровиробників, так і іноземних компаній;

- створити загальнодержавну систему обміну інформацією про зареєстровані підприємства, їх засновників і співвласників, видані ліцензії тощо на основі єдиного ідентифікаційного коду підприємств і організацій України;
- більш предметно залучати потенціал громадських організацій, засобів масової інформації для протидії корупції;
- запровадити телефони довіри щодо проявів корупції у межах місцевих органів державної влади.

Література

1. *Бородюк В.М., Приходько Т.І., Турчинов О.В.* Оцінка стану тіньової економіки України та методи розрахунку її обсягів. – К.: Інститут Росії НАН України, 1997.
2. Тенденції тіньової економіки в Україні, серпень–2006 [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. Департамент економічної стратегії. Відділ економічного аналізу. – 2006. – № 20. – 8 с. — Доступний з: <http://www.me.gov.ua/file/link/87197/file/03_10_06.doc>.
3. Тенденції тіньової економіки в Україні (за III квартал 2007 року) [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. Департамент економічної стратегії. Відділ економічної безпеки та дегінізації економіки. – 2008. – 6 с. – Доступний з: <http://www.me.gov.ua/file/link/114747/file/Zapiska_26.doc>.
4. *Schneider F.* The Size of the Shadow Economy for 25 Transition Countries over 1999/00 to 2006/07 [Електронний ресурс] / What do we know? – March 2009. – 9 p. – Доступний з: <www.statbel.fgov.be/studies/ac1272_en.pdf>.
5. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки [Електронний ресурс] / Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123. – 24 с. – Доступний з: <http://www.me.gov.ua/file/link/129891/file/Metod_TinEk.doc>.
6. Електронний ресурс. – Доступний з: <www.transparency.org>.
7. Міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс]. Доступний з: <www.imf.org>.
8. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. – Доступний з: <www.ukrstat.gov.ua>.
9. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. Р.Г.Віленчук ; відповід. за випуск Л.О.Машкова. – К.: Консультант, 2007. – 551 с.
10. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку: Монографія / За заг. ред. О.О.Шубіна, Я.А.Гончарука. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.
11. Контрабандисти добре організовані і технічно забезпечені // Високий замок. – 2007. – 22 грудня.
12. Уряд працює над поновленням Програми "Контрабанда — СТОП!" [Електронний ресурс] / Сайт Громадської ради при Держмитслужбі України. Новини. 3 Березень, 2008. – Доступний з: <<http://myto.org.ua/node/1042>>.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2005 р. № 260 "Про затвердження Державної програми "Контрабанді – стоп" [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Доступний з: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=260-2005-%EF>>.
14. *Senior I.* Corruption – the World’s Big C. Cases, causes, Consequences, Cures. The Institute of Economic Affairs, 2007. – 28 p.
15. Стан корупції в Україні. Результати загальнонаціонального дослідження 2007 р. (скорочена версія). – К.: Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2008. – 29с.
16. Електронний ресурс. – Доступний з: <[www.transparency.org.ru/doc/IRUS_GCB_2007_press_rel ease_01000_247.pdf](http://www.transparency.org.ru/doc/IRUS_GCB_2007_press_release_01000_247.pdf)>.

17. Програма коаліції демократичних сил "Український прорив: для людей, а не для політиків" [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. – Доступний з: <www.kmu.gov.ua>.
18. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
19. Гесу В. Социогуманные составляющие перспектив перехода к социальноориентированной экономике в Украине // Экономика Украины. – 2000. – № 1. – С. 4–11.
20. Всі – на фронт! // Антикорупційний урядовий кур'єр. – 2008. – 8 лютого. – № 25.
21. Мазаракі А.А. Розвиток торгівлі в системі соціальної інфраструктури регіону в умовах становлення ринкової економіки. – К: Гравіс, 1994. – 79 с.
22. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-суспільного розвитку / За заг. ред. Ю.Г.Рубана. – К.: НІСД, 2007. – 538 с.
23. Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика : Монографія / За заг. ред. Варналія З.С., Кампо В.М. – К.: Знання України, 2005. – 380 с.
24. Dreher D., Schneider F. Corruption and shadow economy: an ampirical analisys, discussion paper: Department of economy, Univercity of Linz. – 2006. – 47 p. – P. 25–26.
25. Koretski J. Illegal markets in Eastern Europe countries. Working paper, 2008 [Електронний ресурс] / Сайт Міжнародного валютного фонду. – Доступний з: <www.imf.org>.